

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В УКРАЇНІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проводиться дослідження історичного факту становлення та розвитку вітчизняної нормативно-правової бази кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників. Проаналізовано деякі законодавчі акти, які забезпечували функціонування системи соціального виховання та врегулювання протиправної поведінки підлітків. Визначено створення спеціалізованих установ за типом реформаторіумів та землеробних колоній, в яких здійснювалося соціальне виховання неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, кримінальна відповідальність, протиправна поведінка, соціальне виховання, виправні заклади.

Революція, що пройшла в Російській імперії в 1917 році, ознаменувала для України новий період розвитку інституту юридичної відповідальності загалом та неповнолітніх зокрема.

З моменту проголошення незалежності УНР (1918) та в перші роки керівництва радянської влади в нашій країні врівноваженої системи кримінальної відповідальності неповнолітніх не було. Вищим керівництвом було проголошено про відмову від кримінальної відповідальності дітей. Це пояснювалось тим, що загальні мотиви до скоєння злочинів дітьми були у формі масової безпритульності та бідності неповнолітніх. Неповнолітні, що скоїли злочин, характеризувалися великою соціальною занедбаністю та входили до категорії морально дефектних дітей. Тому потрапляли разом з іншими дітьми до дитячих будинків загального утримання і, на жаль, негативно впливали на своїх однолітків. Почуття безвідповідальності серед дітей розповсюджувалось і, як наслідок, призводило до збільшення порушень дисципліни, втеч та нових правопорушень.

Таким чином, від тогочасного суспільства вимагалась розробка окремої категорії кримінального законодавства стосовно «справ про злочини неповнолітніх» із впровадженням заходів соціально-виховного характеру та покаранням означеної категорії дітей.

Першим кроком до встановлення нормативно-правової бази та врегулювання правопорушень неповнолітніх є прийняття декрету Ради Народних Комісарів (далі – РНК) від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх». У цьому документі вказувалося, що «суди й тюремне ув'язнення для малолітніх і неповнолітніх скасовуються, а справи про неповнолітніх до 17 років, помічених у діяннях суспільно небезпечних, передаються до комісій для неповнолітніх» [9, с. 21].

Не можемо не зазначити те, що на розвиток законодавства УРСР впливала радянська влада та РСФСР. Кримінальне право РСФСР від 2 грудня 1919 року, яке введено на території України 4 серпня 1920 р., в п. 13 передбачало, що неповнолітні до 14 років не підлягають суду і покаранню, до них застосовуються лише виховні заходи. Такі ж заходи застосовуються до осіб від 14 до 18 років, «діючих без розуміння». Якщо ж вони «діють із розумінням», тобто усвідомлюючи суспільну небезпеку своїх дій, то можливі заходи кримінального покарання [9, с. 22].

Декретом «Про відповідальність неповнолітніх» від 12 червня 1920 р. передбачалось застосування до неповнолітніх медико-педагогічних заходів замість каральних і розподіл дітей комісіями у справах неповнолітніх у пристосовані для цього лікувально-виховні заклади [6, с. 179].

Перші декрети РНК УРСР (від 12 червня 1920 р. та від 21 червня 1921 р.) давали можливість обговорювати справи притягнених неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Виконували це комісії у справах неповнолітніх (крім вікової категорії дітей від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у злочинах та бандитизмі) [4]. Проте Декрет не визначав протиправні діяння та відповідні міри, що повинні були застосовуватися у відношенні неповнолітніх правопорушників.

19 червня 1920 року спеціально вповноваженими відомствами – «Наркомпросом», «Наркомздравом» та «Наркомюстом» було видано «Інструкцію комісіям у справах неповнолітніх», в якій пояснювалося, що може бути приводом для передачі справи неповнолітнього до суду [5, с. 75–76]. Це було можливо в дуже рідкісних випадках, наприклад, у разі наполегливих рецидивів, систематичних втеч з дитячих будинків, явної небезпеки для суспільства, внаслідок скоєння таких злочинів, як вбивство, тяжкі поранення, згвалтування та деяких інших. Крім того, Інструкція містила перелік заходів, які могла застосовувати комісія. До них належали:

- бесіди, зауваження;
- залишення на волі під наглядом батьків, родичів;
- призначення на ту чи іншу роботу;
- направлення до школи;
- відправка на батьківщину;

– розміщення дитини в дитячий будинок або в одну з лікувально-виховних колоній і установ (переведення до колонії не було кримінальним покаранням, а розглядалось як медико-педагогічний захід, що застосовувався комісіями у справах неповнолітніх);

– направлення дитини до спеціальних ізоляційних відділень, психіатричних установ.

Проводячи аналіз кримінального законодавства перших років радянської влади, маємо відзначити нелогічність у вирішенні питань кримінальної відповідальності неповнолітніх. У період становлення правових відносин йшов пошук найбільш ефективних методів урегулювання проблеми дитячої злочинності, але не було внесено ясності в питання притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Залишалося багато невирішених питань, які вимагали серйозного доопрацювання. Незмінним лише залишалося прагнення зменшити вплив покарання на неповнолітніх правопорушників.

На I-му з'їзді завідуючих губернських каральних відділків, який відбувся у 1920 році, було визнано ненормальним та аморальним утримання неповнолітніх у загальних місцях позбавлення волі разом із дорослими. Тому кримінальна відповідальність щодо неповнолітніх «карального» характеру була замінена на виховання шляхом ізоляції від шкідливого оточення або призначення означеної категорії дітей в якості відбування покарання у трудових будинках.

Правовою основою виховної роботи у виправних закладах для неповнолітніх правопорушників був декрет РНК від 30 червня 1920 р. «Про передачу Народному комісаріату просвітництва культурно-просвітницької роботи в місцях позбавлення волі». У ньому відмічалася необхідність узгодженості педагогічної діяльності з різними сторонами пенітенціарного режиму в місцях позбавлення волі [3, с. 37–40].

Цей Декрет було положено в основу розробки документу про просвітницьку роботу в місцях позбавлення волі для неповнолітніх правопорушників. У документі вказувалося: «Усі ті вічні культурні цінності, які зберігаємо ми від попередніх епох, і те нове, що створюється в області просвітництва в ході революції, повинно стати надбанням засуджених» [1, с. 13].

У цьому ж році, 15 листопада було прийнято «Положення про загальні місця ув'язнення», в якому наголошувалося на тому, що навчання в школі є обов'язковим для всіх засуджених. Успішне засвоєння навчальних дисциплін вважалося важливим показником виправлення підлітка, що враховувалося під час вирішення питання про звільнення чи надання пільг [7, с. 149–150].

Але зазначені положення та декрети були малоєфективними та на практиці щодо врегулювання проблеми злочинності неповнолітніх суттєвих результатів не дали. Кримінальної відповідальності не підлягала переважно більша кількість важковиховуваних дітей. Не враховувалися такі чинники, як психічний стан неповнолітнього, особливості його моральної поведінки та інші індивідуальні дефекти.

У 1922 році, замість зазначених вище декретів, було прийнято кодифіковане законодавство як ознака розвитку кримінальної системи нової молоді країни. Статтею 11 Кримінального кодексу УРСР 1922 р. визначалося незастосування покарань до малолітнього злочинця, який не досяг 14 років, а також до неповнолітніх у віці від 14 до 16 років, якщо Комісією у справах неповнолітніх буде визначено можливим обмежитися заходами медико-педагогічного впливу [10, с. 11].

Засудження неповнолітніх до позбавлення волі передбачалося КК УРСР 1922 року, але не було пояснено, де саме неповнолітні повинні були відбувати покарання. У процесі розвитку кримінально-відповідальної бази це зазначається ст. 25 Виправно-трудоного кодексу УРСР 1925 року, де в якості місць перебування для неповнолітніх, що скоїли злочини, передбачалися спеціалізовані заклади – трудові будинки або реформаторіуми для дітей [8].

Відповідно до ст. 198 реформаторіуми визначалися як виховні установи для важковиховуваних неповнолітніх правопорушників, що організовувалися на принципі правильного поєднання примусового режиму та обмеження волі з культурно-освітньою роботою. Перед цими закладами ставилося за мету навчити неповнолітніх правопорушників видам кваліфікованої праці, розширити їх розумовий кругозір шляхом загального та професійного навчання, створити з них самостійних громадян, які усвідомлюють свої права та обов'язки, дати їм фізичне виховання й оздоровити їх за допомогою гімнастики, спорту та гігієни. Таким чином, ВТК УРСР передбачав такі напрями виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками: трудове, правове та фізичне виховання [3, с. 38].

Наступним етапом розвитку законів щодо неповнолітніх злочинців є прийняття Постановою ВЦВК УРСР 8 червня 1927 р. нового Кримінального кодексу (далі – КК) (введений в дію з 1 липня 1927 року).

Новий КК УРСР виявився більш гуманним, ніж попередній та був спрямований на організацію виховного і перевиховного процесу. Так, відповідно до нової нормативно-правової системи, до дітей віком від 14 до 16 років застосовувались заходи медико-педагогічного характеру, а у випадку неможливості їх застосування такі неповнолітні підлягали судово-виправним заходам. Стаття 24 називала медико-педагогічні заходи соціального захисту, які обов'язково застосовувалися до малолітніх та могли на розсуд суду застосовуватися і до неповнолітніх. До них, відповідно, належали такі: встановлення опіки; віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, а також установам і організаціям; поміщення до спеціальних закладів. Цікаво, що перед медико-педагогічними заходами соціального захисту ставилися такі ж цілі, що й перед кримінальним покаранням (ст. 8 КК УРСР 1922 р., ст. 6 КК УРСР 1927 р.) [3, с. 38].

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. передбачалося:

1) особи, які не досягли 14-річного віку, не підлягають покаранню, до них можуть застосовуватися лише заходи медико-педагогічного характеру;

2) обов'язкове пом'якшення покарання неповнолітнім – у віці від 14 до 16 років – наполовину, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 – на третину;

3) незастосування до неповнолітніх вищої міри покарання.

Слід зазначити, що на відміну від КК УРСР 1922 р., КК УРСР 1927 р. більш диференційовано підходив до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Положення останнього були більш ліберальними, оскільки передбачали основними заходами впливу на неповнолітніх заходи медико-педагогічного характеру, розширюючи при цьому і сферу їх застосування [1, с. 48]. Більш того, у КК УРСР 1927 року вперше було запроваджено кодифікацію адміністративного права. Цікавим буде відмітити те, що в інших республіках СРСР такого не передбачалося.

Використана література:

1. Алексеева О. В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх : дис. ... кандидата юридичних наук : 12.00.07 / Алексеева О. В. – Київ, 2016. – 205 с.
2. Астемиров З. А. Трудовая колония для несовершеннолетних / З. А. Астемиров. – Москва : Юридическая литература, 1969. – 120 с.
3. Еволюція правового закріплення та регулювання проведення виховної роботи з неповнолітніми засудженими до позбавлення волі в Україні 1918-1935 рр. : зб. наук. пр. / Міжнародний гуманітарний університет; за ред. Т. С. Ківалова. – Одеса, : Серія «Юриспруденція», 2014. – № 9-2. – Том 1. – 204 с.
4. Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету УРСР. – Харків, 1920. – № 15. – 281 с.
5. Инструкция комиссиям по делам о несовершеннолетних: Постановления НКП, НКЗ и НКЮ от 19 июня 1920 г. (извлечение) // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.) ; под ред. И.Т. Голякова. – Москва : Юрид. лит., 1953.
6. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2-х т. / П. П. Михайленко. – Киев : РНО при МООН УССР, 1966. – Том 1. – 1917-1925 гг. – 831с.
7. Педагогика и политико-воспитательная работа с осужденными / В. И. Акумов, Ю. В. Гербеов, В. Е. Гмурман и др.; под ред. Ю. В. Гербеова. – Рязань : Изд-во РВШ МВД РФ, 1985. – 359 с.
8. Поправно-трудоу кодекс. – Вінниця : Вид-во Поправно-трудоу відділу НКВС УСРР, 1926. – 146 с.
9. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. / под ред. И. Т. Юлякова. – Москва : Госюриздат, 1953. – 463 с.
10. Уголовный кодекс УССР (с изм. и доп. по 1 ноября 1924 г.). – Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. – 104 с.

References:

1. Alyeksyeyeva O. V. Sub'yekty administratyvnoyi vidpovidal'nosti za nepravomirni diyi nepovnolitnikh : dys. ... kandydata yurydychnykh nauk : 12.00.07 / Alyeksyeyeva Ol'ha Vasylivna. – Kyiv, 2016. – 205 s.
2. Astemyrov Z. A. Trudovaya kolonyya dlya nesovershennoletnykh / Z. A. Astemyrov. – Moskva : Yurydycheskaya lyteratura, 1969. – 120 s.
3. Evolyutsiya pravovoho zakriplennya te rehelyuvannya provedennya vykhovnoyi roboty z nepovnolitnimy zasudzhenymy do pozbavleniya voli v Ukraini 1918-1935 rr. : zb. nauk. pr. / Mizhnarodnyy humanitarnyy universytet; [za red. T. S. Kivalova]. – Odesa : seriya Yurysprudentsiya, 2014, № 9-2, Tom 1, – 204 s.
4. Zbirnyk uzakonen' ta rozporyadzen' vseukrayins'koho revolyutsiynoho komitetu URSR. – Kharkiv, 1920. – № 15, 281.
5. Ynstruksyya komysyyam po delam o nesovershennoletnykh: Postanovlenyya NKP, NKZ y NKYu ot 19 yunya 1920 h. (yzvlechenye) // Sbornyk dokumentov po ystorry uholovnoho zakonodatel'stva SSSR y RSFSR (1917-1952 hh.) [pod red. Y. T. Holyakova] – Moscow : Yuryd. lyt., 1953.
6. Mykhaylenko P. P. Bor'ba s prestupnost'yu v Ukraynskoj SSR : v 2-kh t. / P.P. Mykhaylenko. – Kyiv : RNO pry MOOP USSR, 1966. – T. 1., 1917-1925 hh. – 831s.
7. Pedahohyka y polytyko-vo spytat-sl'naya rabota s osuzhdennymy / [V. Y. Akumov, Yu. V. Herbeev, V. E. Hmurman y dr.] ; pod red. Yu. V. Herbeeva. – Ryazan' : Yzd-vo RVSh MVD RF, – 1985., – 359 s.
8. Popravno-trudovyy kodeks. – Vinnytsya : Vyd-vo Popravno-trudovoho viddilu NKVS USRR, 1926. – 146 s.
9. Sbornyk dokumentov po ystorry uholovnoho zakonodatel'stva SSSR y RSFSR 1917-1952 hh. / pod red. Y. T. Yulyakova. – Moscow : Hosyuryzdat, 1953. – 463 s.
10. Uholovnyy kodeks USSR (s yzm. y dop. po 1 noyabrya 1924 h.). – Kharkiv : Yuryd. yzd-vo Narkomyusta USSR, 1925. – 104 s.

Плиско Е. Ю. Правовые основы функционирования социального воспитания и уголовной ответственности несовершеннолетних правонарушителей в Украине в 20-х годах XX века

В статье проводится исследование исторического факта становления и развития отечественной нормативно-правовой базы уголовной ответственности несовершеннолетних правонарушителей. Проанализированы некоторые законодательные акты, которые обеспечивали функционирование системы социального воспитания и урегулирования противоправного поведения подростков. Отмечено создание специализированных учреждений по типу реформаториумов и земледельческих колоний, в которых осуществлялось социальное воспитание несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние правонарушители, уголовная ответственность, противоправное поведение, социальное воспитание, исправительные учреждения.

Plisko Ye. Yu. Legal framework of the functioning of social education and criminal responsibility of minors in Ukraine in the 20th years of the XX century

The article studies the historical fact of the formation and development of the domestic legal framework for the criminal responsibility of juvenile offenders. Some legislative acts that ensured the functioning of the system of social education and the settlement of the illegal behavior of adolescents were analyzed.

Key words: juvenile delinquents, criminal responsibility, unlawful behavior, social education, correctional facilities.